

Tanulmányok

A hadsereg és a háború az amerikai intézményi gazdaságtan szemszögéből

Csontos Tamás

DOI: 10.14267/VILPOL2023.05.08.

Thorstein Veblen és John R. Commons az I. világháborúról

Az orosz-ukrán háború jelentősen felértékelte a hadsereg és a hadiipar szerepét a gazdaságban. A sajtóban szinte mindennap látjuk a híreket arról, ahogy az egyes országok fegyverkezésbe kezdenek, vagy ahogy megjelenik a biztonságpolitikai szempontok érvényesítése a sokszor polgárinak hitt területeken. Ez a történeti változás szükségképpen befolyásolja a politikai gazdaságtani gondolkodást, amelynek így újra foglalkoznia kell azal, hogy mi lehet a hadsereg és a hadiipar szerepe egy prosperáló, igazságos és szabad társadalom létrehozásában. Ebben a gondolkodási folyamatban viszont nem elégséges a kortárs szakirodalomra támaszkodni. Ahogy minden történeti fordulóponton, úgy most is érdemes elővenni a klasszikusokat, hogy megvizsgáljuk, mit tudnak üzenni a mának. A folyamatos egzegízis ugyanis szakmánk része.

A klasszikusok forgatása azért is különösen fontos, mert könnyű a hadiipar gazdasági szerepét lebecsülni, vagy szűken értelmezni. Ha megkérdezzük egy közgazdászt arról, hogy mi a hadsereg vagy a hadiipar szerepe a gazdaságban, akkor a „vulgár keynesiánus” reflex gyorsan felszínre tör, hiszen a legegyszerűbb válasz a jól bevált modellre támaszkodva mindig az, hogy a hadiipar szerepe a gazdasági prosperitás serkentésében rejlik. Ha több a hadiipari megrendelés, az multiplikatív módon erősíti a gazdaság többi szektorát, ezzel hozzájárul a teljes foglalkoztatottsághoz és a gazdasági növekedéshez. S kétségtelen tény, hogy a hadiiparnak lehet ilyen szerepe és történetileg volt is ilyen (ezt nevezzük hadi keynesianizmusnak), ugyanakkor önmagában ezért a hadiipart a gazdaság középpontjába állítani botorság lenne, hiszen más szektoroknak is lehet ilyen növekedést serkentő hatása. A hadiipar megkülönböztetett jelentőségét csak akkor tudjuk megérteni, ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy miért nagyobb (ha egyáltalán nagyobb) a multiplikatív hatása a hadiiparnak más ágazatokhoz képest? Mit tud a hadiipar, amit más nem?

Bár ezek a kérdések már nehezebb dilemmát nyújtanak, továbbra is a növekedést serkentő hatásokra fókuszálnak, így még mindig szűken értelmezik a hadiipar szerepét. Különösen korrunkban, amikor sokszor nem a növekedés hiánya a probléma, hanem a növekedés által okozott természeti károk (Trebeck & Williams, 2019). Emiatt a kérdés inkább úgy merül fel, hogy van-e más politikai gazdaságtani szerepe a hadseregnek és a hadiiparnak a kétségtelen növekedést segítő hatáson kívül?

Ennek a kérdésnek a megválaszolásához viszont mélyebbre kell ásunk, ezért jelen cikkben az – a magyar közgazdasági szakirodalomban kevésbé tárgyalt – amerikai intézményi közgazdaságtani iskolára fogunk támaszkodni. Az amerikai intézményi közgazdaságtan [1] a 20. század elején jött létre az Amerikai Egyesült Államokban, és számos ponton szembeszállt az akkori mainstream neoklasszikus ökonómiával. Elutasította a neoklasszikusok mechanikus önérdék-követő emberképét, és meghonosította az intézményi elemzést a közgazdaságtanban, amely mára megkerülhetetlen kutatási területté vált (Szabó, Bara & Hámori, 2020). [2] Az amerikai intézményi közgazdászok nemcsak hazai viszonylagos elfeledettségük miatt nyújtanak izgalmas témát, hanem azért is, mert abban az amerikai közegben írtak, amelyből aztán a 20. század közepére a világ vezető katonai hatalma lett. Érdekes gondolatokat közvetíthetnek tehát azok a viták, amelyek a világhatalmi pozíciókat megelőzően születtek és reflektáltak a hadiipar és a hadsereg szerepére.

A következőkben az iskola két klasszikus alakjának, Thorstein Veblennek és John R. Commonsnak a hadiiparral és a háborúval kapcsolatos írásait vizsgáljuk. [3]

Thorstein Veblen norvég-amerikai szociológus és közgazdász, az intézményi gazdaságtani iskola atyja, sőt egy korai cikke miatt az evolúciós közgazdaságtan úttörőjének is tartják. Leghíresebb és egyben első művében, „A dologtalan osztály elméletében” (1899) a kora elitjének hivalkodó fogyasztását mutatta be, és kiemelte a társadalmi státusz szerepét a hasznossággal szemben. Későbbi művei közül kiemelkedik a „The Theory of Business Enterprise” (1904) című munkája, amely előfutára a modern vállalatelméleteknek. A műben Veblen reflektált a 20. század eleji Amerikát átható monopolizálódási tendenciákra. 1917-ben részt vett Wilson elnök I. világháborút lezáró béketervekkel foglalkozó bizottságában. Ekkor írta meg az „An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation” (1917) című művét. Későbbi munkáiban megjelenik a mérnökök szerepének hangsúlyozása a modern ipar működtetésében.

John R. Commons intézményi közgazdász, a wisconsini egyetem professzora. Munkáiban a gazdasági folyamatok jogi megalapozása mellett érvelt. Leghíresebb műve a „The legal foundations of capitalism” (1924), melyben bevezeti a tranzakció fogalmát a gazdaság alap-egyeségeként. Később erre támaszkodva jön létre a tranzakciós költségek tana, amely mára az intézményi gazdaságtan egyik kulcsterülete. [4] Commons 1934-ben írja meg az „Institutional economics; its place in political economy” (1934) című nagyszabású monográfiáját, melyben átfogóan mutatja be kora intézményi gazdaságtanát, emellett kitér az iparosodás szakaszaira is. Az intézményi gazdaságtan mellett Commons komoly kutatásokat végzett az amerikai munkásság és a szakszervezetek történetének feltárásában, illetve könyvet írt a feketék szavazati jogának támogatásával kapcsolatban is.

Az elemzésünkben Veblen „An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation” (1917) című könyvére, illetve Commons „Why workingman support the war” (1918a) és „Who is paying for the war?” (1918b) című két cikkére támaszkodunk. Ezek az írások mind az I. világháború idején születtek, így fókuszpontjukban is az áll, ugyanakkor számos általános megfigyelést tartalmaznak, amely támpontot nyújthat a mai vitákhoz. A vizsgálatunkat tudatosan szelektíven végezzük, hiszen nem összefoglalót kívánunk nyújtani, hanem a fontosabb gondolatmankókat keressük, amelyekbe kapaszkodva a jelenkorra érvényes következtetéseket tudunk levonni. A cikkünk struktúrája is ennek rendelődik alá, így kronológiai sorrend helyett a fontosabb tanulságokat emeljük ki.

A háború totalitása és a nemzet közös erőfeszítése

Veblen és Commons elemzett művein áthat a felismerés az I. világháború totalitáriánus szellemével kapcsolatban. Veblen könyvének például az egyik fő üzenete, hogy a modern háborúhoz elengedhetetlen a társadalmi támogatottság és a nép háborús hangulata. Egyértelműen elkülöníti a közháborúkat (public war) a magánháborúktól (private/adminstrative war), ez utóbbiak esetén nem szükséges a társadalmi támogatás. A közháborúk – mint amilyen az I. világháború is volt – ugyanakkor nem képzelhetők el a néptömegek pártfogása nélkül, sőt „minden olyan háborús vállalkozásnak, amelybe remélhetőleg bele lehet vágni, rendelkeznie kell a közösség, vagy a közösség tényleges többségének erkölcsi jóváhagyásával” (Veblen, 1917, p. 23). Veblen ezzel azt fejezi ki, hogy a 20. századra a háborúk totálisakká váltak és a társadalom összes tagjának közös vállalkozásaként voltak értelmezhetőek. Ez azt is jelentette, hogy a közösség erkölcsi jóváhagyása nélkül nem lehetett háborúzni. A könyv arra is kitér, hogy a modern harcászat végletesen összefonódott a modern iparral, amellyel megerősíti, hogy a háború totalitása kiterjed a nemzet összes ipari erőforrásának használatára.

Commons (1918a) is hasonlóan érvel cikkében, amikor bemutatja, hogy az I. világháború előtt „még soha nem volt olyan háború, amelyet a munkások folytattak volna olyan mértékben, mint ezt a háborút” (Commons, 1918a, p. 5). Emellett a „Who is paying for the war?” (1918b) című írásában konkrét javaslatokat is megfogalmaz arra vonatkozóan, hogy hogyan tudják a munkások még jobban támogatni az állam törekvéseit, például a megtakarításaik növelésével, a munkahelyük megtartásával és a sztrájkok csökkentésével. Továbbá rámutat arra, hogy a háború költségeit igazságosan kell elosztani, és ebben nemcsak a munkásoknak van szerepük, hanem a háborús extraprofitot szerző vállalatoknak is. Kifejti, hogy a kormány a háború finanszírozásához a lakosság kétharmadával fizettet közvetlenül különadókat, a maradék egyharmad a jövedelem és a háborúból fakadó extra profit alapján adózik. Commons (1918b) emellett ismerteti, hogy a háború alatt megvalósult az igazságos közteherviselés, így a nagy jövedelmek magasabb adókulccsal adóztak, a munkáscsaládokat viszont mentesítették a jövedelemadó alól.

A szerzők tehát bemutatják, hogy a modern háború totálissá válik, vagyis maga alá rendeli a társadalom minden fizikai és szellemi kapacitását. Veblen és Commons hangsúlyozzák a közös erőfeszítések fontosságát a háború folytatásában és a győzelem elérésében. A háború szerintük

Amerika számára nem egy rabló tevékenység, vagy a kapitalista mágnások gonosz összeesküvése, hanem egy közös társadalmi ügy, amely megköveteli az együttműködést a munkásoktól, a paraszto-
kon át egészen a tulajdonos osztályig, vagyis az egész nemzet egysége szükséges a győzelemhez.

Az I. világháború tehát a modern nemzetek születési pillanatának tekinthető, hiszen ekkor az osztályok közötti konfliktus helyébe a nemzeti szövetség lép. Erre egyébként Mearsheimer (2022) is felhívja a figyelmet, amikor bemutatja, hogy az I. világháború hogyan vetett véget nyugaton az osztályidentitás elsőbbségének. Commons (2018a) is kitér arra, amikor a német szocialisták 1913-ban megszavazták a háborús adókat, ami hozzájárult Németország háborús felkészüléséhez, ezzel elárulva az internacionalizmus és a nemzetközi osztályszolidaritás elveit. Az I. világháború totalitássá válása tehát magával vonta a nacionalizmus eszméjének felemelkedését. Veblen azt is kiemeli, hogy ez a nemzeti identitás kissé olyanná válik, mint a vallás: „A nemzeti becsület, röviden, a mágia birodalmában mozog, és érinti a vallás határait” (Veblen, 1917, p. 29). A felvilágosodás óta folyamatosan hanyatló vallások szerepét tehát a világháborúban a nemzeti mozgalmak veszik át.

Ma az orosz-ukrán háború árnyékában ebből azt a fontos következtetést tudjuk levonni, hogy hazánk és Európa védelme is össztársadalmi vállalkozásként képzelhető el, amely szükségszerűen áthatja a sokszor polgárinak nevezett szektorokat is. Természetesen a jelenlegi geopolitikai környezetben a közös erőfeszítés nemcsak Ukrajna támogatását jelenti, hanem Európa védelmi rendszerének megerősítését, stratégiai autonómiáját, illetve általában a kontinens, és benne hazánk biztonságának fenntartását. Az össztársadalmi vállalkozás pedig azt jelenti, hogy mindenkinek, a polgári szektorokban dolgozóknak is tekintettel kell lennie a biztonság szempontjainak megerősítésére. A háború totalitása ma is érvényesül, hiszen vannak olyan orosz törekvések, amelyek számos ponton akadályozzák Európa önállóságának elérését. Nemcsak kémkedést, hanem álhírgyártást, kibertámadásokat és a demokratikus szavazások befolyásolását is használja eszközként. Emiatt a társadalom minden tagja és az összes szakma érintett a védekezésben.

Az is egyértelmű, hogy ahhoz, hogy a biztonságra való törekvést elterjesszük a társadalomban, egyfajta közös eszme létrehozása szükséges. Ez ma már önmagában nem támaszkodhat a nemzeti érzelmekre, hiszen a mostani helyzetben európai együttműködésről van szó. A nemzeti identitás mellett közös európai eszmére van szükség, és arra, hogy a kettő ne kizárja, hanem erősítse egymást. Ennek az új eszmének viszont nem szabad kirekesztőnek lennie másokkal szemben, vagy ha Veblen vallással kapcsolatos hasonlatát használjuk, akkor azt mondhatjuk: ez az eszme nem lehet fundamentalista.

A tömegkommunikáció a nemzeti eszme támogatásában

A közös erőfeszítés fontossága természetesen nem magától alakul ki az állampolgárokban. Veblen könyvében azt is bemutatja, hogy az államok képesek megteremteni és irányítani a háborús hangulatot. Ezzel rá mutat arra, hogy a kommunikáció milyen fontos fegyver volt már akkor is, amely ma még hatványozottabban igaz. Veblen szerint a kommunikációs csatornákon befolyásolt közhangulat képes létrehozni a patriotizmus eszméjét, ezzel fűtve a háborúkat. Kifejezi tehát, hogy a nacionalizmus az I. világháborúban egy politikai-gazdaságpolitikai cél volt, amely viszont nagyon hatékonyan becsatornázhatóvá vált a háborús gépezetbe.

Ma is intő figyelemmel kell tehát lennünk arra, hogy a tömegkommunikáció milyen irányba korbácsolja a közhangulatot, hiszen annak komoly biztonsági hatása lehet. Természetesen azt nem mondhatjuk, hogy minden tömegkommunikáció káros. Például az első világháború során Amerika erőteljesen hirdette az államkötvény vásárlást (Dixon, 1995), amely szükséges volt a háború finanszírozásához. Azt mondhatjuk, hogy csakis az igazságosság érdekében elfogadható a tömegkommunikáció, önmagában a háborúra való buzdítás helytelen, ugyanakkor a biztonság mint érték kommunikálása helyes lépés lehet a védelem megerősítésében. Ezt kell szem előtt tartunk ma is, amikor számos veszély leselkedik Európára. A kommunikációt arra szükséges használnunk, hogy megerősítsük az állampolgárok jó értelemben vett patriotizmusát, amely nem háborús hangulathoz vezet, hanem a biztonság megóvásához. Ugyanis biztonság nélkül a jólét sem valósulhat meg, ahogy ezt Adam Smith (1940) is kifejtette.

Az is fontos tanulság, hogy kommunikációt nem szabad populizmusra használni. Az elmúlt évtized fontos jelensége volt a populizmus tombolása (Lochocki, 2018). A populizmus a tömegkommunikációt az igazságosság helyett alárendelte a rövid távú hatalmi szempontoknak. Ez a fajta kommunikációs gépezet egy kvázi háborús állapotban nem megengedhető. A háborúban nem lehet akármire kondicionálni a közhangulatot, hiszen az súlyosan visszaveti a közös erőfeszítéseket, és vizályokat szít. A biztonsági szempont előtérbe kerülése ezért szükségképpen vissza kell, hogy fogja a tömegkommunikáció gyarló használatát, hiszen ha az állam elhitelenedik, nincs esély arra, hogy a biztonság érdekében mozgósítsa polgárait. A populizmus így már biztonsági kockázatot jelent.

A közös erőfeszítés és az új társadalmi szerződés

Azt már bemutattuk, hogy a szerzők szerint a modern háborúk totalitása miatt azok össz-társadalmi vállalkozásként értelmezhetők. Viszont ahhoz, hogy az állampolgárok részt vegyenek ebben a közös erőfeszítésben, bizalomra és nem áldozatra van szükség az állam irányába, ami felelősséget ró az állam vezetőire is. Erre világít rá Commons (1918a), amikor tárgyalja a I. világháború alatt létrejövő, sosem látott együttműködést a kormány és a munkásság között. Ismerteti, hogy a háború alatt hogyan kezdték el felhatalmazni a munkásságot arra, hogy a munkaügyi kérdésekben, az árak és bérek meghatározásával foglalkozó bizottságokban részt vegyenek, ezzel létrehozva az Egyesült Államokban a modern ipari demokráciát. Az eddig csak partvonalról figyelő munkásság és szakszervezetek képviselőit hirtelen az ország iparpolitikájának meghatározásába is bevették. Emellett elindult a munkaerőpiac jelentős reformja és az embertelen gyakorlatok beszüntetése is. Wilson elnöksége alatt bevezették a 8 órás munkanapot, a túlóráért járó megemelt fizetést, a kedvezmények nem szakszervezeti tagokra való kiterjesztését és a nők számára a minimálbért, emellett lépéseket tettek a gyermekmunka felszámolására is. Az állam tehát egyértelműen elköteleződött a társadalom felzárkóztatása mellett, ahogy Commons írja: „A demokrácia a bérből és fizetésből élő férfiak és nők számára még soha nem haladt olyan előre, mint a háború kilenc hónapja alatt” (Commons, 1918a, p. 5).

Veblen könyve 1917 áprilisában jelent meg, így még nem tudta feldolgozni az USA I. világháborúba való belépését követő reformokat. Ugyanakkor előretekintve, más szemszögből, de közel hasonló elvárásokat fogalmazott meg, mint amiket Commons leírt a megvalósult folyamatokkal kapcsolatban. Veblen számára a nagy kérdés a tulajdonos osztályok és a tulajdon nélküliek megbékélése, hiszen szerinte csak így biztosítható a tartós béke. A modern ipari rendszerben ugyanis a tulajdon szükségyszerűen rendkívül koncentrálttá válik, vagyis a termelés monopolizálódik. Az a technológiai tudás, amely szükséges a gépek és berendezések működtetéséhez, a közösség ajándéka a tulajdonosok számára. Veblen tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy a magántulajdon alárendelt a közösségnek, hiszen anélkül a magántulajdonosok nem rendelkezhetnének tulajdonukkal. Veblen szerint ez a fajta tulajdon koncentráció nem tartható fent békében, így szükséges az üzleti vállalkozások szabályozása, illetve a tulajdon nélküliek és a tulajdonos osztályok kibékítése.

Veblen és Commons kicsit más szemszögből és más időpontból – amely itt különösen meghatározó –, de nagyon hasonlóan szemlélik a helyzetet. Mindketten lényegében a jogállam és a jóléti állam létrehozását sürgetik és éltetik, amelyet Commons ipari demokráciának, Veblen pedig a tulajdonos és tulajdon nélküliek megbékélésének hív. Commonsnál ez már jelen időben jelenik meg a wilsoni reformok bemutatásával, Veblennél még csak a jövőre vonatkozóan szerepel. Amit viszont azóta tudunk, hogy bár a wilsoni reformok is fontos lépést jelentettek, de a New Deal-ig kellett várni ahhoz, hogy a gazdaságpolitikai program magasabb szintű jogállami kereteket hozzon létre a társadalmi-gazdasági konfliktusok megoldására.

A jelenkor számára fontos tanulsággal szolgál a szerzők elmékedése. Ma, amikor a neoliberalis politikai program erőteljesen kikezdte a létbiztonságra irányuló intézményrendszerünket, amikor a társadalmi egyenlőtlenségek az I. világháborút megelőző szinten vannak (Piketty, 2015), amikor a társadalmunk növekvő része szorongásban és depresszióban szenved (Jorandby, 2021), akkor felmerül a kérdés, hogy a mennyire elvárható a biztonság fenntartásába való állampolgári bekapcsolódás. Az államoknak szükséges felismerniük, hogy ha a biztonságban való részvételt elvárják, akkor új társadalmi szerződést kell ígérniük az állampolgároknak. Ebben az új társadalmi szerződésben pedig a neoliberalizmus építményének lerombolása és a létbiztonság mindenkire való kiterjesztése állhat. Ha az állampolgárok is érzik, hogy a biztonság fenntartásában való részvétel a létbiztonság garanciáját adja, akkor a közös erőfeszítés kiteljesedhet. Ahogy Commons írja: „tekintettel mindarra, amit a kormány megpróbál tenni a munkásságért, a munkásság tud és kell is, hogy segítsen.” (Commons, 1918b, p. 9). Ahogy tehát az I. világháborúban bevonták a munkásságot a demokráciába, úgy kell most is új társadalmi szerződést létrehozni, mert a neoliberalis és populista szólamok elhiteltelenedtek a társadalom számára.

A feudalizmus szellemének legyőzése

Nagy kérdés persze, hogy mi is a valódi cél, amiért a közös erőfeszítéseket megteesszük. Commons (1918a) számára egyértelmű, hogy azért kell győzedelmeskedni a háborúban a birodalmi Németország felett, mert a vereség jelentősen visszavetné a munkásság helyzetét az USA-ban.

A németek győzelme ugyanis egy hatalmas fegyverkezésre kényszerítene Amerikát, amelyet csak az elért eredmények rovására tudna véghezvinni. A birodalmi eszme ugyanis nem állna meg Európa elfoglalásával, hanem veszélyt jelentene Amerikára is. Veblen a birodalmi eszmeiséget összeköti a feudalizmus szellemével. Azt állítja, hogy az európai államok alapját a feudális államok jelentették. Bizonyos országok, mint Nagy-Britannia vagy Franciaország képesek voltak meghaladni ezt az állapotot, Németország ugyanakkor megragadt a feudális (vagy dinasztikus) állam szintjén, s ez okozta a háborút is.

Összességében tehát Commons és Veblen az I. világháborút a feudalizmussal és a birodalmi tudattal való harcként értelmezik, s ezért tartják kiemelkedően fontosnak a közös erőfeszítéseket a győzelemhez. Bár egyértelmű analógiát helytelen lenne vonni a jelenlegi és az akkori helyzet között, azért kellő elővigyázatossággal egy hasonlóságra rámutathatunk. Oroszország háborúja mögött ugyanis efféle birodalmi indíttatás sejlik fel, így a háború tétje úgy is értelmezhető, mint Oroszország és Európa megtisztítása a birodalmi tudattól, vagy egy kicsit elvontabban, a feudálkapitalizmus szellemétől.

Hadiipar és technológia

Ahogy Veblen korábban rámutatott, a háború totalitása azt is jelenti, hogy a modern ipar alárendelődik a háborús vállalkozásnak. Ezt a gondolatot folytatva azt is kifejti, hogy mi is az ipar, a technológia és a háborúk közötti történeti összefüggés.

Veblen szerint a háborús gépezetben és a modern iparban az a közös, hogy mindkettő a technológiai folyamatok és az azt vezető mérnökök irányítása alatt áll. A modern hadseregben már nem „a kemény szív és az erős kar” (Veblen 2017, p. 304) ereje számít, hanem a technológia, az ipari berendezések, és az ehhez szükséges tudás megfelelő kihasználása. Ez pedig azt vonja maga után, hogy a modern hadviseléshez az országnak szükséges kiépíteni az ipari kapacitásokat és technológiákat. Veblen szerint ennek az a kulturális hatása, hogy a modern háborúk jobban építenek az egyén „kezdemenyezésére, belátására, bölcsességére és önuralmára” (Veblen 1917, p. 305).

Veblen a technológia és a hadiipar fejlődési folyamatában három szakaszt különít el. Az első szakaszt a feudális rendszer jelenti. Itt az államok „az ember és ember közötti alárendeltségi terv alapján szerveződtek” (Veblen, 1917, p. 307), illetve a háborúban és a békében is a személyes kapcsolatok és képességek számítottak. A személyes képességek fontossága az iparban is megjelent, az is az egyes munkások személyes erőfeszítésén, precizitásán nyugodott. Az ipari és a kereskedelmi forradalommal ugyanakkor a feudális államok gyengülni kezdtek. Ez hozta el a második szakaszt, ahol a háborúban még mindig az egyéni erő diktált, az iparban viszont felértékelődött a személytelen, technológiai folyamatok szerepe. A harmadik szakaszt a modern ipari rendszer jelenti, amelyben a háború összekapcsolódott a személytelen technológiákon nyugvó iparral, ezzel lényegében létrehozva a hadiipar fogalmát.

A modern háborúhoz tehát Veblen szerint az államoknak megfelelő ipart kell kiépíteniük. Ugyanakkor ez az ipari rendszer csak egy képzett és kitanított munkásréteg által üzemeltethető. Az államoknak tehát be kell látniuk, hogy a modern hadiipar biztosításához szükséges kiképezni-

ük az állampolgárokat a modern technológiák használatára, mert anélkül nem tudják garantálni a biztonságot. Ebből következően a modern hadiiparhoz szükség van a magas tudású állampolgárookra, ahogy Veblen kifejti: „Magától értetődő, hogy ebben a helyzetben minden jelentős analfabétizmus elviselhetetlen hátrányt jelent. Ugyanígy minden olyan képzés is, amely elriasztja a megszokott önállóságot és kezdeményezőkézséget, vagy amely a szkepticizmust fékezi; mert a szkeptikus gondolkodásmód szükséges része annak az intellektuális felszerelésnek, amely a technológiai szakértelem terén az előrehaladást, a találmányokat és a megértést lehetővé teszi.” (Veblen, 1917, p. 317). Ez a fajta önálló és tanuló társadalom ugyanakkor ellentétes a feudális (vagy dinasztikus) államok fennmaradásához szükséges szolgálkúséggel és alattvalói tudattal. Veblen tehát amellettt érvel, hogy a technológiai fejlődés következtében a modern hadiipar létrejötté szükségképpen szétbomlasztja a feudális államok szellemi alapjait. Persze kiemeli, hogy ez egy hosszú távú folyamat, és semlegesíthető kellő „indoktrinációval”, ahogy ez Németországban is történt. Számára a német háborús gépezet annak az ellentmondásnak eredménye, hogy a modern ipar már kialakult, viszont a feudális eszme még nem bomlott fel.

Veblen azt is kifejti, hogy a 20. század elejére miért lett vége a laissez-faire gondolkodásnak az ipar szervezésével kapcsolatban. Rámutat, hogy a klasszikus liberális, piacra támaszkodó, éjjeli őr állam koncepciójának elterjedése és az ipari forradalom által generált technológiai ugrás egybeesett. A technológiák ekkor még kezdetlegesen voltak, vagyis nem lehetett őket használni háborús vállalkozásokhoz. Ez a háborúkat egy ideig levette a napirendről. Később a technológia további fejlődése, mint például a vasúti fejlesztések taktikai célokra történő bevethetősége, vagy a telegráf segítségével létrejött távoli mozgás koordinálásának lehetősége, egyre inkább használhatóvá tette a modern ipart a háborús vállalkozás céljából. Az egyes államok ezt felismerve fegyverkezésbe kezdtek, amelyet Poroszország vezetett. Ez viszont azt is jelentette, hogy még azok az államok is, amelyek nem akartak fegyverkezni a védekezés szempontjából rákényszerültek arra. A technológiai újítások hadiipari használata viszont már nem volt elképzelhető piaci alapon, szükségképpen megjelent tehát az ipari tervezés és felrétékelődött az állami iparpolitika.

Összességében tehát Veblen bemutatja, hogy a technológia és a modern hadiipar fejlődése aláássa azokat az alapvetéseket, amelyekre a feudális államok támaszkodnak, illetve azt is kifejti, hogy a modern technológiákra épülő hadiipart nem lehet piaci alapon szervezni. Ebben fellelhető a hadiipar egy olyan politikai gazdaságtani szerepe, amely a növekedés serkentésénél többet jelent. A technológiai fejlődéssel, amely a hadiipart is érinti egy kulturális fejlődés is párosulhat, meghaladhatóvá válnak az elnyomó feudális struktúrák, és helyükbe a kritikus gondolkodás elterjedésével a szabadság és a demokrácia nagyobb foka léphet.

Ezt a fajta kulturális haladást kell tehát keresnünk a mai hadiipari fejlesztésekben is. Veblen gondolataiból az is következik, hogy a modern technológián nyugvó hadiipart nem lehet pusztán piaci alapokra helyezni, szükség van az állami hadi-iparpolitikára is. Ezt pedig úgy kell szervezni, hogy a saját hiányosságaink meghaladásában tudjon segíteni. Ma az egyik ilyen elmaradottság a gazdaságunk környezetterhelésében rejlik. A hadi-iparpolitikának tehát a klímaváltozáshoz való adaptációt kellene elősegítenie, illetve egy olyan kulturális változást kellene támogatnia, amely képes csökkenteni a környezeti externáliákat.

Konklúzió

Összességében Veblen és Commons vizsgált művei számos izgalmas tanulsággal szolgálnak a hadiipar, a hadsereg és a háború szerepével kapcsolatban. Természetesen egy az egyben nem lehet őket áthelyezni napjaink vitáiba, hiszen más kontextusban születtek, ugyanakkor számos elképzelésük megfelelő körültekintéssel alkalmazható a további gondolatok elősegítéséhez.

A szerzők kiindulópontja a háborúk totalitása, amely számunkra úgy csapódhat le, hogy a biztonságért (ami itt hazánk és Európa biztonságát jelenti) közös erőfeszítéseket kell tennünk ebben a vészterhes geopolitikai időszakban, amikor az orosz-ukrán háború és a Kína-USA vetélkedés hálójában régiókat számos veszély fenyegeti. A közös erőfeszítés megköveteli, hogy minden szakma minden dolgozója kellően odafigyeljen a biztonsági kockázatok kiküszöbölésére. A közös hozzájárulás tehát sokrétű lehet: a háborús időszakban extra profitokat elkönyvelő cégek megadóztatása, az álhírek tiltása, a csaló emailek törlése, vagy mondjuk a fogyasztási szokásainkban a biztonsági szempontok érvényesítése. A közös erőfeszítések előmozdítását nagyban tudja segíteni a jó értelemben vett patriotizmus eszméjének megerősítése, amelynek mára egy európai és egy nemzeti identitásból kell állnia. Ennek a fajta patriotizmusnak a megteremtésére kell használni a közkommunikációt is, így véget kell vetni annak az időszaknak, amikor a populista üzenetek számolatlanul ömlöttek ránk a tömegkommunikációs felületekről. A közkommunikáció helyes menedzselése ma már nem játék, a populista szólások biztonsági kockázatot jelentenek, amelyek aláássák a közös erőfeszítéseket.

Veblen és Commons műveiből viszont az is kiderül, hogy a biztonságért való közös erőfeszítés elősegítéséhez az államoknak is nyújtaniuk kell valamit, nem elégséges csak a tömegkommunikáció csatornáin patrióta hangulatot teremteni. Commons részletesen leírja, hogyan alakult ki az ipari demokrácia az I. világháború alatt, és hogyan kezdődött meg a munkás néptömegek bevonása a döntéshozatali mechanizmusokba. Ennek a folyamatnak ma is meg kell történnie, persze nem ugyanabban a formában, hiszen most nem a 8 órás munkanap a kérdés. Az új társadalmi szerződésnek a létbiztonság megteremtését, az új technológiák és ehhez kapcsolódó atipikus munkaformák szabályozását, a fizikain túl a mentális kitettségek csökkentését és a részvételi demokrácia kiteljesítését kell tartalmaznia. Persze társadalmi vitának kell megelőznie azt, hogy mik legyenek az új társadalmi szerződés pontos elmei, de a lényeg a neoliberális „mindenki gondoskodik magáról” megközelítés felváltása egy sokkal inkluzívabb politikával. Ez szükségszerű, ha elvárjuk, hogy a nemzet egyként cselekedjen a biztonság megteremtésében. Nem elfogadható az az álláspont, hogy ha a biztonságról van szó, akkor közösség vagyunk, de ha a gondoskodásról, akkor egyének halmaza.

Végül, de nem utolsósorban rá kell mutatnunk, hogy a szerzők a hadiipar szerepével kapcsolatban is lényeges megállapításokat tesznek. Elemzésünk egyértelműen rámutat, hogy a hadiiparnak a multiplikatív hatáson kívül, más fontos politikai gazdaságtani szerepe is van. Természetesen nem lebecsülhető a növekedés serkentő hatás sem, de a mai korban sokkal fontosabb a Veblen által tárgyalt kultúráváltást elősegítő mechanizmus. Veblen bemutatja, hogy a technológiai fejlődéssel a hadiipar igényelte a magas tudású, kezdeményezni kész és kritikus gondolkodású embereket, amely viszont a szolgálai tudatra épülő feudális és dinasztikus államok

felbomlásához vezetett. Ez rámutat arra, hogy a hadiipar nemcsak költségvetési kérdés, hanem iparpolitikai is. Nemcsak az számít, hogy mennyit költünk a hadseregre és a hadiiparra, hanem az is, hogyan tudunk olyan hadi-iparpolitikát kialakítani, amely elősegíti a kultúraváltást, a feudálkapitalista struktúrák meghaladását, illetve a szabadabb és demokratikusabb társadalom létrehozását. Ma, amikor az országok sorra jelentik be a fegyverkezési és hadiipari programokat, akkor a meggondolatlan pénzszerzés helyett azt kell átgondolunk, hogy milyen kulturális változást akarunk elérni a hadiipar és az ehhez kapcsolódó technológiák fejlesztésével. Ez másfajta gondolkodást igényel, mintha csak egyszerűen a multiplikatív hatást elemeznénk. Azt kell eldöntenünk, hogy számunkra mi a fontos: a klímadaptáció és klímaváltozás elleni védekezés, az egészségügy, az élelmiszeripar, a fenntartható közlekedési rendszerek, vagy éppen a kreatív ipar. Ha ezt eldöntöttük, akkor tudjuk kialakítani a hatékony hadi-iparpolitikát, amely a helyes kultúraváltás irányába hathat.

Ez a fajta tervezési folyamat nem megvalósíthatatlan, hiszen már megjelenik a jelenlegi hadi-iparpolitikai tervekben is. Például az Egyesült Királyság esetén a munkavállalók készségfejlesztése, Franciaországban pedig a zöld átállás és az egészségügy támogatása áll a hadiipar középpontjában (Szabó, 2023). Hazánk hadiipari tervezésében is figyelembe kell vennünk tehát a kultúraváltás szempontját és úgy kell kialakítanunk a hadi-iparpolitikánkat, hogy az illeszkedjen Magyarország célrendszeréhez és erőforrásaihoz, illetve az Európai Unió közös célkitűzéseire.

Irodalomjegyzék

- Commons, J. R. (1918). Why workingmen support the war. *War Pamphlets of the University of Wisconsin*. No. 1.
- Commons, J. R. (1918). Who is paying for the war? *War Pamphlets of the University of Wisconsin*. No. 2.
- Dixon, D. (1995). Advertising US War Bonds in the First World War. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 3 (1), 65-80.
- Golovics, J. (2021). Intézmények, tökéletlen racionalitás és tranzakciós költség. Egységes terminológia az új intézményi Nobel-díjasok körében? *Közgazdasági Szemle*, 68(1), 32-46. DOI: <https://doi.org/10.18414/ksz.2021.1.32>
- Jorandby, L. E. (2021). Depression and Anxiety Are on the Rise Globally. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/use-your-brain/202111/depression-and-anxiety-are-the-rise-globally> Letöltés ideje: 2023.08.31.
- Lochocki, T. (2018). *The rise of populism in Western Europe*. Cham, Switzerland: Springer.
- Mearsheimer, J. J. (2022). *A nagy téveszme. Liberális álmok és nemzetközi realitások*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Piketty, T. (2015). *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Smith, A. (1940). *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. Budapest: Magyar Közgazdasági Társaság.

Szabó, D. (2023). Hadiipar – Iparpolitika. *Világpolitika és Közgazdaságtan*. Különszám. 2023. július. DOI: 10.14267/VILPOL2023.KSZ.01.

Szabó, K., Bara, Z. & Hámori, B. (2020). *Intézményi közgazdaságtan*. Budapest: Akadémia Kiadó.

Trebeck, K. & Williams J. (2019). *A megérkezés gazdaságtana. Gondolatok egy felnőtt gazdaságról*. Budapest: Pallasz Athéné Könyvkiadó

Veblen, T. (1917). *An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation*. New York: The Macmillan Company.

Jegyzetek

[1] Az amerikai intézményi gazdaságtan klasszikus irányzatát régi institucionalizmusnak is nevezik, megkülönböztetve azt az 1970-es évektől felemelkedő új intézményi iskolától (new institutional economics) (Szabó, Bara & Hámori, 2020).

[2] Ez sokban köszönhető az új intézményi közgazdaságtan felemelkedésének, amely nagyban támaszkodott a régi intézményi iskolára, ugyanakkor átvette a neoklasszikusok módszertanát (új intézményi iskola fogalmi rendszerének jó összefoglalását nyújtja: Golovics, 2021.)

[3] Az iskola fontos képviselője volt még Wesley C. Mitchell, Clarence Ayres és John Dewey, részben ide sorolható John Maurice Clark, illetve késői megnyilvánulásának tartható John K. Galbraith munkássága is.

[4] A tranzakciós költségek első megfogalmazója Ronald Coase, aki ennek segítségével magyarázta meg a vállalat létjogosultságát a piaccal szemben. Később a tranzakciós költségek tanát Oliver E. Williamson fejleszti tovább (Golovics, 2021).